

«БРИТАНСЬКИЙ КОНСЕНСУС»: ШЛЯХИ ТА МЕТОДИ ТРАНСФОРМАЦІЇ БРИТАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Владилена Сокирська

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка, м. Суми, Україна

e-mail: vlada.sokirskaya@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0983-3234>

У статті проаналізовано основні етапи трансформації Британського колоніального управління, процес перетворення системи взаємовідносин Великої Британії і залежних країн, які входили до складу Британської імперії, у Співдружність націй.

Мета дослідження полягає у вивченні процесу трансформації Британської імперії, утворення Співдружності націй та ролі офіційного Лондона в її формуванні та розвитку.

Методологічною основою дослідження стали принципи об'єктивності, історизму та системності із застосуванням загальнонаукових методів аналізу, синтезу, узагальнення у єдності логічного та історичного, вивчення явищ у конкретно-історичних умовах, переходу від конкретного до абстрактного і від абстрактного до конкретного із застосуванням загальнонаукових методів.

Наукова новизна публікації полягає у комплексному аналізі процесу трансформації Британської імперії у Співдружність націй, що переконує у перевагах мирної трансформації багатонаціональних державних утворень над їх стихійним розпадом.

Висновки. Виважений і обґрунтований підхід до особливостей державно-територіального устрою у поєднанні зі стійкими традиціями демократії в метрополії сприяли забезпеченню асиметричності британського імперського політичного організму. Ще наприкінці XIX ст. на перших колоніальних та імперських конференціях було відкинуто концепцію формування загальноімперських управлінських структур – загального парламенту, загального уряду, спільної армії тощо. Саме відсутність уніфікації та асиметричність сформували основу еволюційних процесів, які сприяли Великій Британії у XX ст. здійснювати поетапне формування моделі «Британського консенсусу» або «м'якої асоціації».

Ключові слова: Британська імперія, метрополія, колонія, домініон, трансформація, консенсус, Співдружність націй

**“THE BRITISH CONSENSUS”:
WAYS AND METHODS OF TRANSFORMATION OF THE BRITISH EMPIRE**

Vladylena Sokyrskya

Doctor of Historical Sciences,
Professor of the Department of
World History, International
Relations and Methods of Teaching
Historical Disciplines Sumy State
Pedagogical University named
after A.S. Makarenko,
Sumy, Ukraine
e-mail: vlada.sokirskaya@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9983-3234>

The article analyzes the main stages of the transformation of the British colonial administration, the process of transforming the system of relations between Great Britain and dependent countries that were part of the British Empire into the Commonwealth of Nations.

The purpose of the research is to study the process of transformation of the British Empire, the formation of the Commonwealth of Nations and the role of official London in its formation and development.

The methodological basis of the research are the principles of objectivity, historicism and systematicity with the application of general scientific methods of analysis, synthesis, generalization of logical and historical aspects, the study of phenomena in concrete-historical conditions, the transition from the concrete to the abstract and from the abstract to the concrete with the use of general scientific methods.

The scientific novelty of the publication consists in a comprehensive analysis of the process of transformation of the British Empire into the Commonwealth of Nations, which convinces of the advantages of the peaceful transformation of multinational state entities over their spontaneous disintegration.

Conclusions. A balanced and reasoned approach to the peculiarities of the state-territorial system in combination with stable traditions of democracy in the metropolis contributed to ensuring the asymmetry of the British imperial political body. Even at the end of the 19th century. at the first colonial and imperial conferences, the concept of the formation of all-imperial management structures – a common parliament, a common government, a common army, etc. was rejected. It was the lack of unification and asymmetry that formed the basis of the evolutionary processes that contributed to Great Britain in the 20th century to carry out the gradual formation of the “British Consensus” or “soft association” model.

Keywords: British Empire, metropolis, colony, dominion, transformation, consensus, Commonwealth of Nations

URL:

<https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/36>

Сокирська, В. (2022).
«Британський консенсус»: шляхи
та методи трансформації
Британської імперії. *Консенсус*, 4,
49–64.

Постановка проблеми. Одним із найскладніших завдань науковців та політиків у сфері державного будівництва новітньої доби було намагання знайти відповіді на питання про найбільш ефективний варіант формування просторової системи, який би міг врахувати інтереси всіх суб'єктів, включаючи політичні інститути та громадські структури різного рівня. Історична практика та досвід доводять, що зміна територіальної організації держави практично завжди супроводжується як позитивними, так і негативними соціально-економічними, політичними та культурними наслідками.

Еволюція людського суспільства та пошук ідеальної моделі територіальної організації держави породжували різноманітні форми міжнародного співіснування. Прикладом може бути Європейський Союз, Співдружність націй, відносини між Балтійськими державами тощо. Проблеми постімперського простору викликають цілком зрозумілий інтерес щодо досвіду переходу від єдиної держави до різного роду асоціацій суверенних держав. Прикладом форм нетипового державно-територіального устрою та ефективного міжнародного співробітництва держав є Співдружність націй, яка послідовно замінила Британську Співдружність націй – правонаступницю Британської імперії. Нетрадиційні, «родинні», відносини держав-членів Співдружності націй визначили своєрідність організаційної структури і неформальність взаємовідносин її членів.

Сучасний стан українсько-британських відносин, потужна підтримка з боку офіційного Лондона України у її боротьбі за незалежність, особливо в період відкритої агресії Російської Федерації, а також зміна на англійському королівському престолі монарха після смерті Єлизавети II, ставить на порядок денний питання про шляхи та методи трансформації колишньої Британської імперії, спонукає до актуалізації проблеми постімперського сучасного та майбутнього.

Сьогодні Співдружність націй об'єднує, окрім Британії, ще 54 держави, на території яких проживає третина населення Земної кулі. До Співдружності сьогодні входять майже всі колишні колонії, домініони та протекторати Великої Британії, що були розкидані в Азії, Африці, Океанії та Карибському басейні. У більшості країн Співдружності поширена англійська мова, лівосторонній дорожній рух, а правова і політична системи часто повторюють британську. Співдружність сьогодні – це не політичний чи торговий блок. Вона практично являє собою клуб держав, пов'язаних між собою спільним колоніальним минулим.

Безперечно, Співдружність націй не є надто тісним і згуртованим союзом. У її рамках існують держави з різними рівнями економічного життя та політичними режимами. Вона об'єднує під єдиним управлінням на основі давніх економічних, культурних, суспільно-політичних зв'язків, толерантності, виробленої британськими демократичними традиціями, практично понад чверть держав світу, і володіє п'ятою частиною обсягу всієї світової торгівлі. Разом з тим, у межах даного об'єднання існує чимало внутрішніх протиріч. Однак не можна не визнати великого позитивного досвіду формування відносин та зв'язків між державами, що

географічно розташовані на різних континентах, мають неоднакові умови та стандарти життя, сповідують різні історичні традиції, а їх населення належить до різних рас.

Еволюційний шлях трансформації Британської імперії, становлення незалежності країн, які входили до її складу, та нових форм їхніх взаємовідносин з метрополією потребує вивчення з огляду на тенденції державотворення у сучасному світі. Нетипові або гібридні форми державно-територіального устрою, що виникли у процесі трансформації Британської імперії спочатку у Британську Співдружність Націй, а пізніше – у Співдружність націй, та їх відображення в конституційному праві Великої Британії, переконують в актуальності обраної для дослідження теми. Виникнення нетипових (гібридних) форм державно-територіального устрою Співдружності націй мають стати об'єктом особливої уваги істориків та правознавців і на пострадянському просторі, зокрема в Україні й Російській Федерації. Можливо, більш глибоке вивчення британського досвіду дозволило б архітекторам (тепер уже колишньої) Співдружності Незалежних Держав, утвореної на уламках Союзу РСР, уникнути низки помилок та прорахунків, а Російській Федерації проводити цивілізовану і виважену, побудовану на принципах міжнародного права, політику у відносинах зі своїми сусідами – суверенними і незалежними державами.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Дослідження наукової проблеми потребувало етапу глибокого аналізу нагромадження та систематизації знань з історії процесу трансформації Британської імперії, дослідження формування її взаємовідносин з колишніми колоніями, зміни державно-територіального устрою. З цією метою було досліджено праці сучасних українських та зарубіжних авторів, особливу увагу звернуто на роботи науковців Великої Британії та країн Співдружності.

Українська наукова думка проблеми представлена докторською дисертацією М. Бур'яна¹. Автором уперше в українській історіографії було досліджено особливості формування політики Великої Британії стосовно Єгипту і Судану в першій третині ХХ ст. У дослідженні О. Корнеєвої² висвітлено політику Великої Британії та її домініонів у процесах трансформації імперії у 1920-х – на початку 1930-х рр. Авторкою проаналізовано розвиток особливостей внутрішньо імперських відносин та боротьбу Великобританії за збереження загальноімперської політики. У працях О. Сахновського³ проаналізовано проблеми ірландського автономізму в ключі політики урядів Великої Британії упродовж Першої світової війни. Суперечності між

¹ Бур'ян М.С. Кризис колониальной политики Великобритании в Египте и Судане в первой трети XX в.: Автореф. дис... д. и. н.: 07.00.03 /Институт востоковедения РАН. М., 1996. 40 с.

² Корнеєва О.В. Трансформація Британської імперії, 1921–1931 рр.: автореф. дис... к.і.н.: 07.00.02. Донецьк, 2004. 20 с.

³ Сахновський О.Є. Ірландський автономізм у роки Першої світової війни: позиція Партії гомруля та політика британських урядів: автореф. дис... канд. іст. наук. Чернівці, 2006. 20 с.

Великою Британією та Росією у 1907–1922 рр. стали предметом наукового пошуку М. Ширяєва⁴, який переглянув існуючі погляди на мету та завдання зовнішньої політики Росії та Великобританії стосовно Середньої Азії та Афганістану.

Вивченню відносин Великої Британії з країнами Співдружності присвячена низка досліджень вітчизняних науковців, серед яких варто назвати праці П. Ігнат'єва⁵, В. Крушинського⁶, О. Осмоловської⁷, Л. Ямпольської⁸. Зарубіжна історіографія історії британського колоніалізму представлена публікаціями Ф. Гейнлена⁹, Дж. Дарвіна¹⁰, С. Джорджа¹¹, Н. Фергюсона¹² й іншими.

Однак констатуємо недостатній рівень вивчення питання трансформації Британської імперії зі збереженням консенсусу у відносинах з колишніми залежними територіями та сприяння у становленні їх самостійності. Визначаючи еволюцію якісним способом перетворення суспільства, аналіз шляхів та методів трансформації на теренах Британської імперії та створення Співдружності націй відкриває перспективи для результативного соціального моделювання. Вивчення нормативної бази, що створила особливості державно-територіального устрою Співдружності націй, дозволяє відстежити процеси трансформації від імперії до асоціації незалежних держав. Тому **метою статті** є дослідження процесу трансформації Британської імперії, утворення Співдружності націй та ролі офіційного Лондона в її формуванні та розвитку.

Виклад основного матеріалу. Втрата Великою Британією своїх колоніальних володінь у Північній Америці в кінці XVIII ст. спонукала британський політикум більш виважено підходити до питання запитів своїх колоній. Упродовж останнього півтора століття Великою Британією вироблявся досвід цивілізованого виходу з конфліктних ситуацій, збереження своєї присутності в регіонах, захисту своїх економічних та політичних інтересів. Увесь цей час британські політики, економісти

⁴ Ширяев М.В. Англо-російське протистояння у Середній Азії та Афганістані в 1907–1922 рр.: Автореф. дис... к.і.н.: 07.00.02. Луганськ, 2006. 20 с.

⁵ Ігнат'єв О.С. Англійська співдружність: переосмислення цілей і напрямів місіонерської діяльності. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 4. С. 120–125.

⁶ Крушинський В.Ю. Співдружність націй. *Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / Л.В. Губерський (голова). К.: Знання України, 2004. Т. 2: М–Я. С. 327–342.*

⁷ Осмоловська О.А. Взаємовідносини Великої Британії з країнами Співдружності націй (середина 1940-х – друга половина 1980-х років): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02. К., 2005. 19 с.

⁸ Ямпольська Л.М. Інтеграційні процеси в Європі та Велика Британія (1973–1997 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Харків, 2004. 20 с.

⁹ Heinlein F. British government policy and decolonization, 1945–1963: Scrutinizing the official mind. London, 2002. 350 p.

¹⁰ Darwin J. The Empire Project: The Rise and fall of the British World-System, 1830–1970. Cambridge, 2009. 800 p.

¹¹ George S. Britain and European Integration since 1945. Oxford; Cambridge, 1995. 118 p.

¹² Фергюсон Н. Імперія: Як Британія вплинула на сучасний світ / Пер. К. Діса. К., 2020. 424 с.

та юристи працювали над виробленням заходів для послаблення відцентрових тенденцій.

З точки зору прийомів управління вже в кінці XIX – початку XX ст. на перший план виступив поділ колоній на «коронні» та «самоврядні»¹³. Хоча всі вони перебували в підпорядкуванні колоніального відомства, колоніальне законодавство у формі наказів уже тоді використовувалося тільки стосовно коронних колоній.

Згідно із загальноприйнятою на той час думкою, головною відмінною рисою «самоврядних» колоній була наявність так званого «відповідального уряду». З принципом відповідального уряду обов'язково пов'язувалося наявність представницької легіслатури, а також інше, ніж в коронних колоніях, правове становище губернатора. Статус «самоврядних» колоній отримали лише «переселенські» колонії, у яких до другої половини XIX ст. були сформовані суспільства з відповідними інститутами, що формували систему «відповідального уряду».

Уперше система «відповідального уряду» у сфері колоніального управління була запроваджена у Канаді, потім у Ньюфаундленді, Новій Зеландії, Австралії та Південній Африці¹⁴. Хоча «конституційні» акти всіх цих колоній, за винятком Ньюфаундленда, були видані у вигляді актів британського парламенту, принципи «відповідального уряду» не були закріплені ні в цих, ні в інших законодавчих актах. Система «відповідального уряду» всюди вводилася на основі інструкцій, даних британським урядом губернаторам (або генерал-губернаторам), тобто за допомогою адміністративних актів.

Обмеження самоуправління стосувалися і права самоврядних колоній вносити зміни у свої «конституційні» акти. Тільки акти, прийняті британським парламентом вже на початку XX ст., пішли на те, щоб дозволити парламентам Австралійського Союзу і Південно-Африканського Союзу приймати поправки до цих актів. Стосовно Канади і Ньюфаундленду, то парламенти цих володінь не тільки в кінці XIX ст., але і на початку XX ст. не отримали права змінювати свої «конституції». Дещо інше становище склалося у Новій Зеландії, де Акт 1852 р. не вказував про порядок його зміни, але у 1857 р. британським парламентом був прийнятий акт, який надавав Новозеландським Генеральним зборам відповідне право з деякими обмеженнями¹⁵.

Статус самоврядної колонії означав надання відповідній країні досить значної самостійності в управлінні своїми внутрішніми справами, але жодним чином не мав на увазі надання цій країні незалежності. Домігшись внутрішнього самоврядування, «переселенські» колонії не зупинилися на цьому, а продовжували боротьбу за розширення своєї самостійності, за ліквідацію колоніального статусу і заміну його якимось новим, більш високим. Яскравим прикладом такого статусу колонії може бути домініон Канада.

¹³ Darwin J. *The Empire Project: The Rise and fall of the British World-System, 1830–1970*. Cambridge, 2009. P. 24.

¹⁴ Богдановская И.Ю. Правовые системы Канады, Австралии и Новой Зеландии: особенности развития. *Право и политика*. 2002. № 8. С. 23.

¹⁵ Knaupland P. *The British Empire, 1815–1939*. London, 1940. P. 92.

Канада у процесі становлення і розвитку своєї державності та політичної системи пройшла складний історичний шлях – від колоніального володіння до незалежної суверенної федеративної держави, яка своєрідно поєднувала риси монархії і республіки. Канада відноситься до числа держав-домініонів у складі Співдружності націй, які визнають у якості глави держави британську Корону.

Історія набуття Канадою статусу домініону, а пізніше і державності дає уявлення не лише про специфіку державного устрою, унікальної правової системи, двомовності, непротиставлених відносин між центром і регіонами, що визначаються величезною територією і федеративним устроєм, але допомагає зрозуміти суть гібридних форм територіального устрою у період трансформації Британської імперії.

Факт створення канадської конфедерації юридично закріпив Акт про Британську Північну Америку 1867 р.¹⁶ Основний зміст Акта 1867 р. становили правові норми, які стосувалися, в основному, організації влади на федеральному і провінційному рівні домініону. Акт про Британську Північну Америку 1867 р. став свого роду конституцією федерації під керівництвом британської корони, але з федеральними та провінційними урядовими установами. Прийняття Акта 1867 р. означало отримання Канадою фактичної незалежності. Канада отримувала свою державність, право формувати власний уряд, не виходячи зі складу Британської імперії. Цей документ став також виявленням волі британського парламенту, що дає підстави говорити про «мирний шлях» об'єднання чотирьох британських провінцій Північної Америки. Звідси випливає вірогідна згода Канади делегувати свій зовнішньополітичний суверенітет метрополії.

Під тиском національно-визвольного руху, що зростав під впливом розвитку власних економік, становлення промислового розвитку та соціальних змін, система британського колоніального управління також поетапно реорганізовувалася. Змінювалися типи колоніальної політики Великої Британії. У 1917 р. на Імперській конференції за домініонами було визнано статус автономних держав Британської імперії. Участь делегації Канади у Паризькій мирній конференції дала можливість їй домогтися для домініонів права самостійно підписувати мирні договори, мати окреме від Англії представництво в Лізі Націй¹⁷.

Після Першої світової війни Велика Британія не лише змогла зберегти свої володіння, а й суттєво їх примножити. Система мандатів, запроваджена Лігою Націй, дала можливість Великій Британії приєднати до своїх численних колоній колишні володіння Німеччини. Однак, підсумки Першої світової війни вплинули на подальшу дезорієнтацію Британської імперії та суттєво позначилися на усьому комплексі взаємовідносин між метрополією та її домініонами.

У цьому контексті окремий інтерес представляють особливості формування відносин між Великою Британією і Австралією. Шлях Австралії до незалежності

¹⁶ Конституции буржуазных стран: в 4 томах. Т. 4. М.: Соцэкгиз, 1936. С. 136.

¹⁷ Богдановская И.Ю. Правовые системы Канады, Австралии и Новой Зеландии: особенности развития. *Право и политика*. 2002. № 8. С. 24.

розпочався з проголошенням федерації у 1901 р.¹⁸ Це дало можливість для самостійного визначення внутрішньополітичного та економічного курсу, але свою зовнішню політику їй доводилося погоджувати з метрополією, оскільки юридично Австралія залишалася частиною Британської імперії. Навіть не дивлячись на формальну участь у міжнародних конференціях з облаштування світу після Першої світової війни, Австралійський союз так і не отримав право індивідуального голосу у підписанні міжнародних договорів. Версальський мирний договір з Німеччиною було підписано від імені Великої Британії, а потім окремо представниками Канади, Австралії, Південної Африки та Нової Зеландії¹⁹. Однак, завдяки активній позиції на цій конференції австралійського прем'єр-міністра У. Хьюза країні вдалося отримати мандат класу «С» на управління німецькою Новою Гвінеєю та право на репарації від Німеччини, а також домоглася відмови від застосування принципу «рівності рас», який Японія намагалася включити до статуту Ліги Націй²⁰.

Посилення позицій Японії та США в Азійсько-Тихоокеанському регіоні змушувало Австралію триматися Великої Британії, користуватися її гарантіями захисту та військовою допомогою. Крім того, Австралія проявляла стриманість у прагненнях зовнішньополітичної самостійності, оскільки значна частина австралійського експорту була зорієнтована на британський ринок. Зберігалися і тісні культурні зв'язки з метрополією, які історично склалися на основі загальної англійської ментальності. Хоча географічна віддаленість Австралії та Нової Зеландії від метрополії перетворювала ці країни в незахищені британські анклави в акваторії Тихого океану і ускладнювали пряму взаємодію з Лондоном.

Процес трансформації Британської імперії продовжувався. Англійський уряд упродовж 1919–1921 рр. був змушений визнати незалежність Афганістану, Єгипту²¹, перевести в розряд домініонів Ірландію²². Зокрема, у 1921 р. за Англо-ірландським договором шість північно-східних графств (Ольстер), які становили найбільш розвинену в промисловому відношенні частину Ірландії, відійшли від Англії і утворили домініон Британської імперії під назвою Ірландська вільна держава. Однак і після надання цим країнам незалежності англійський капітал зберігав там ключові позиції в економіці. Тисячі англійських радників мали значний вплив на внутрішню і зовнішню політику урядів цих країн. Особливо значного впливу Англії зазнавали уряди Ірану, Китаю, Туреччини.

У 1920-х рр. імперські конференції стали ключовим засобом зміни статусу домініонів у структурі Британської імперії. Страх втратити контроль над зовнішньою

¹⁸ Конституции буржуазных стран: в 4 томах. Т. 4. М.: Соцэкгиз, 1936. С. 44.

¹⁹ Meaney, N. A history of Australian defence and foreign policy 1901–1923. Sydney: Sydney University Press, 2009. Vol. 2. С. 408.

²⁰ Evatt H. The Royal Prerogative. Sydney: Law Book Co., 1987. С. 151.

²¹ Бурьян М.С. Кризис колониальной политики Великобритании в Египте и Судане в первой трети XX в.: Автореф. дис... д. и. н.: 07.00.03 / Институт востоковедения РАН. М., 1996. С. 22.

²² Конституции государств Европы: [в 3 т. / Под ред. Л.А. Окунькова]. М.: Изд-во «Норма», 2001. Т. 1. С. 123.

політикою домініонів, переважна більшість з яких були геополітично та економічно вигідними для Британії територіями, призвів до того, що така позиція «політичного страху» відобразилася в остаточних резолюціях Імперської конференції 1923 р. На цій конференції Англія визнала за домініонами право самостійно укладати договори з іноземними державами, а також визначати у кожному окремому випадку свою участь чи неучасть у міжнародних договорах, укладених метрополією. Договори, погоджені на міжнародних конференціях, могли бути підписані представниками всіх урядів імперії, представлених на конференції²³. Таким чином, право домініонів самостійно укладати договори з іноземними державами було підтримано, але за умови згоди Лондона та шляхом інформування інших домініонів. Ці тонкощі міжнародного права не були простими змінами правил. Мова йшла про поступове набуття домініонами незалежності від метрополії. Такий статус виражався у подальшому перегляді конституційного характеру внутрішньоімперських відносин.

Позиція, зайнята домініонами щодо підписаних Англією Локарнських угод 1925 р., боротьба за перегляд конституції і прав англійського генерал-губернаторства в Канаді – усе це змусило англійський консервативний уряд терміново зайнятися пошуком засобів порятунку імперії, що тріщала по всіх швах²⁴. Політична криза 1925–1926 рр. у Канаді, викликана прямим втручанням англійського генерал-губернатора у внутрішні справи країни, отримала значний резонанс в імперії. Вона остаточно переконала правлячі кола метрополії в необхідності надання обмежених поступок домініонам.

Уряд метрополії змушений був скликати чергову імперську конференцію, яка стала кульмінаційним моментом в боротьбі домініонів за суверенітет у міжвоєнний період. Правлячі кола Канади виступили з наміром домогтися формального визнання за країною права на суверенітет в області зовнішньої політики, вилучити положення конституції, що обмежували її суверенітет в цілому. Англія намагалася використати Імперську конференцію 1926 р. для зміцнення суттєво послаблених зв'язків з домініонами²⁵. Домініони ж намагалися ліквідувати обмеження своєї автономії. У силу цього з питань внутрішньоімперських відносин на конференції була запекла боротьба. Домініони фактично домоглися перегляду конституційних основ імперії, що для них стало великою перемогою.

Канада надавала перевагу залишатися на другорядних ролях в політичних дебатах навколо цих питань. Відцентрові тенденції в імперії представляв на цей раз Південно-Африканський Союз. Домініони домагалися, щоб рішення конференції закріпили практику їх зовнішньополітичної діяльності і виписали їх в чіткі, не двозначні формулювання нового статусу домініонів. Тому питання ведення переговорів і права підписувати політичні й торговельні договори обговорювалися

²³ McIntyre P. The Strange Death of Dominion Status. *Journal of Imperial and Commonwealth History*. 1999. № 27 (2). С. 206.

²⁴ Сталовєрова Г.В. Еволюція британського колоніалізму (1914–1921 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Чернігів, 2008. С. 14.

²⁵ Конституции государств Европы... Т. 1. С. 22.

підкомітетом Комітету з внутрішніх відносин. Підкомітет розробив рекомендації, що значно розширили права домініонів у цій області, які були проголошені попередньою імперською конференцією. Комітет з внутрішньоімперських відносин на засіданні 18 листопада 1926 р. затвердив доповідь, яка отримала назву за ім'ям голови комітету лорда Артура Бальфура назву «Декларації Бальфура»²⁶. Декларація визнавала домініони автономними співтовариствами у Британській імперії, рівними за статусом, які ніяким чином не підпорядковуються один одному в будь-якому аспекті їх внутрішніх чи зовнішніх справ, хоча вони були об'єднані спільною відданістю короні і вільно пов'язані як члени Британської Співдружності Націй»²⁷.

Доповідь імперської конференції 1926 р. мала велике значення, оскільки у ній формально було закріплено повну рівність домініонів і метрополії. У цій доповіді підбивався підсумок багаторічної боротьби за встановлення канадського суверенітету. Він був другим за значенням, після Акту про Британську Північну Америку 1867 р., документом, що сприяв отриманню Канадою повного суверенітету. Домініон від цього часу отримував право проводити незалежну політику у сфері міжнародних відносин. Канада, як і решта домініонів, домоглася офіційного визнання свого суверенітету. Цей факт був зафіксований в наступному формулюванні «Декларації Бальфура»: «Вони (домініони) – автономні державні одиниці у складі Британської імперії, рівні за статусом, ні в якій мірі не підпорядковані одна одній в якому б то не було розумінні в їх внутрішніх і зовнішніх справах, хоча і об'єднані спільним підданством короні й вільно об'єднані в якості членів Британської Співдружності націй»²⁸. Нетиповість ситуації проявлялася в тому, що були відхилені спроби встановити спільну зовнішню політику імперії, її дипломатичну єдність. У доповіді говорилося лише про можливість «системи зв'язку і консультацій» у період між конференціями та про необхідність більш тісних особистих контактів в рамках імперії.

У той же час, права домініонів залишалися обмеженими, вони не мали права виходу з імперії. Остаточний голос у визначення зовнішньої і військової політики залишався за Англією. До того ж, права домініонів не мали ніякого законодавчого підтвердження. Конференція показала, що уряди домініонів не готові піти на остаточне розірвання відносин з метрополією, потребуючи її ринків, фінансів та армії. Побоювання того, що боротьба за повну незалежність від метрополії може викликати посилення соціальних рухів, керівництво домініонів поспішило виразити своє задоволення обмеженими поступками, до яких вдалася Англія у 1926 р.

Однак політичні події в домініонах, що настали після конференції, змусили метрополію далі формувати «Британський консенсус» та шукати нові способи збереження Співдружності. Уже у 1926 р. з'ясувалося, що імперська конституційна

²⁶ Judd D. Balfour and the British Empire. A Study in Imperial Evolution, 1874–1932. London–New–York, 1968. P. 58.

²⁷ Imperial Conference 1926. Summary of proceedings. Dublin, 1926. P. 10.

²⁸ Конституции государств Европы.... Т. 1. С. 130.

система перебувала у повній суперечності з принципами «Декларації Бальфура», яка проголошувала домініони автономними державами. З метою приведення імперських законів у відповідність зі змінами в статусі домініонів, восени 1929 р. в Лондоні була скликана спеціальна Конференція про дію імперського законодавства. Англія робила спроби використати поле конференції для того, щоб переглянути рішення імперської конференції 1926 р.²⁹

Намагаючись не допустити розширення автономії домініонів у законодавчій сфері, представники метрополії виступили з ідеєю затвердження єдиного імперського юридичного органу з необмеженими повноваженнями. Канада ж наполягала на повній автономії свого законодавства. Тим не менше, Англію підтримали Австралія і Нова Зеландія. Тільки завдячуючи наполегливості, з якою виступили єдиним фронтом Канада, Ірландія і Південно-Африканський Союз, заключна резолюція конференції зафіксувала, що дія Акта про колоніальні закони 1865 р., який фактично монополізував правову діяльність метрополії, більше не поширювалася на домініони. 27 травня 1930 р. резолюція конференції була схвалена канадським парламентом. Вона вмішувала звернення до наступної імперської конференції з проханням розроблення заходів з пришвидшення набрання чинності рішень конференції 1929 р.³⁰

Для збереження контролю над ресурсами цієї країни у новій формі – непрямого управління, на загальноімперській конференції домініонів у 1926 і у 1930 рр. було розроблено «Конституцію» Британської імперії³¹. 11 грудня 1931 р. набрав чинності Вестмінстерський статут, яким було закріплено об'єднання домініонів у Британську співдружність націй і створення конфедерації. У Статуті зазначалося, що Великобританія і домініони – «автономні державні одиниці Британської імперії, рівні за статутом, ні в якому відношенні не підпорядковані одна одній в будь-якому розумінні у їх внутрішніх і міжнародних справах, хоча і об'єднанні спільним підданством Короні і вільно об'єднані в якості членів Британської Співдружності націй»³².

Цей документ був прийнятий більшістю голосів членів англійського парламенту і отримав офіційну назву «Акт від 11 грудня 1931 року про приведення в дію деяких резолюцій, прийнятих імперськими конференціями 1926 і 1930 р.»³³. Акт зафіксував рішення імперських конференцій з конституційних питань і підбив

²⁹ Darwin J. The Empire Project: The Rise and fall of the British World-System, 1830-1970. Cambridge, 2009. P. 165.

³⁰ Judd D. Balfour and the British Empire. A Study in Imperial Evolution, 1874-1932. London-New-York, 1968. P. 87.

³¹ Стеценко М.П. Особенности развития Британской колониальной империи, Вестминстерский статут 1931 г. К., 1969. С. 143.

³² Statute of Westminster. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/22-23/4/contents>

³³ Конституции буржуазных стран: в 4 т. Т. IV. Британская империя, доминионы, Индия, Филиппины. М.: Соцэргиз, 1936. С. 40.

підсумок багаторічної боротьби за розширення політичних прав домініонів. Не варто, однак, розглядати Вестмінстерський статут лише як «закон про приведення в дію» резолюцій імперських конференцій. У цьому невеликому за обсягом законодавчому акті сконцентровані основні положення про правовий статус домініонів, їх взаємини з метрополією і правову форму організації Співдружності. Положення не є лише коротким повторенням резолюцій конференцій, а й вводять нові аргументи для обґрунтування принципів, вироблених у Лондоні в 1926 і 1930 рр.

У такий спосіб система колоніального управління була суттєво трансформована. За Вестмінстерським статутом англійський король офіційно оголошувався главою Британської Співдружності націй, куди входили: Канада, Австралія, Нова Зеландія, Південно-Африканський Союз, Ірландська вільна держава, Ньюфаундленд. Акт скасував право уряду Великої Британії втручатися у внутрішні справи домініонів. Акт про дійсність колоніальних законів 1865 р. тепер уже не поширювався на домініони. Вестмінстерський статут надав домініонам право самостійно вирішувати питання внутрішньої і зовнішньої політики, обмінюватися дипломатичними представництвами з іншими країнами, бути учасниками міжнародних відносин.

Тепер англійський парламент не мав права видавати закони для домініонів інакше, як на прохання або за їх згодою. Закони, що приймалися парламентами домініонів, не могли бути скасованими, навіть якщо вони суперечили англійським законам. Генерал-губернатор домініону міг бути призначеним королем лише за рекомендацією прем'єр-міністра домініону. Він вважався уже не уповноваженим уряду метрополії, а лише представником короля. Крім генерал-губернатора в домініони направлялися послы Великої Британії, які отримували ранг високого комісара. Їх роль формально зводилася до дипломатичного представництва. Зі свого боку домініони отримали право призначати таких же представників у метрополію³⁴.

Таким чином, Вестмінстерський статут був тим документом, що підсумував тривалу боротьбу домініонів за свої права. Він став логічним завершення тривалого процесу трансформації внутрішньоімперських відносин, боротьби домініонів за рівноправність з метрополією у внутрішній і зовнішній політиці. У той же час історичне значення цього документа полягає ще й у тому, що закон 11 грудня 1931 р. став точкою відліку подальшої еволюції взаємовідносин в рамках Британської імперії – юридичною основою для утвердження Британської Співдружності націй. Вестмінстерський статут розширив державну самостійність домініонів, усунув низку протиріч між різними верствами суспільств домініонів та метрополії.

У сучасному вигляді Британська Співдружність націй з'явилася в результаті поступової трансформації Британської імперії і набуття колишніми її колоніями статусу незалежних держав. Після завершення Другої світової війни спостерігався підйом національно-визвольного руху у колоніях. Індія, Пакистан, Цейлон у 1946 р.

³⁴ Statute of Westminster. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/22-23/4/contents>

отримали статус домініону. У результаті колоніальних війн добилися незалежності Гана, Малайська Федерація (1957 р.). У 1960 р. стали незалежними Кіпр і Нігерія. На численних конституційних конференціях 1940-х – 1960-х рр., на яких обговорювалися питання майбутнього британських володінь, їх державний устрій, Велика Британія, яка формально в них не брала участі, насправді прагнула зберегти свою присутність в усіх сферах майбутніх незалежних держав. І це їй вдалося завдяки використанню так званих гібридних форм державно-територіального устрою³⁵.

Бажання зберегти напрацьовані зв'язки, захистити свої економічні інтереси, не дати новій Індії «скотитися в комунізм», метрополія видозмінила саме поняття Співдружності. Нова Співдружність повинна була успадкувати значний комплекс взаємозв'язків, що існували в середині імперії. Фактично імперія повинна була продовжити своє існування у значно трансформованому вигляді.

Основою нової Співдружності стала концепція «партнерства», яка була вперше запропонована міністром справ колоній О. Стенлі у 1943 р.³⁶ Монархічна форма правління переставала бути необхідною умовою членства у Співдружності. Наприклад, Індію було проголошено республікою. Співдружність перестала бути об'єднанням, побудованим за етнічною і релігійною ознаками. З назви зникло слово «британська», чим відкрилися двері для всіх країн і територій, які входили колись до складу імперії. У 1947 р. було створено Міністерство справ Співдружності³⁷. Переважна більшість британських колоній, що звільнилися від залежності, увійшли до складу реорганізованої Співдружності і залишаються там до сьогодні.

Для того, щоб відкрити можливість вступу до Співдружності для тих колоній, які отримали статус домініону, але встановили у себе республіканську форму правління, конференції прем'єр-міністрів країн Співдружності у квітні 1949 р. прийняла рішення скасувати формулу Вестмінстерського статуту 1931 р., яка визнавала, що «члени Співдружності об'єднані спільною вірністю Короні», і вважати англійського короля лише «символом вільної асоціації незалежних націй – членів Співдружності і в якості такої головою Співдружності». Однак у 1948 р. Великобританія змушена була визнати рішення Ірландії про вихід зі складу Британської Співдружності і проголошення Ірландської Республіки³⁸.

Сучасна Співдружність націй не має єдиної конституції або статуту. Її роль певною мірою на себе взяла «Декларація принципів», прийнята в Сінгапурі главами урядів країн Співдружності 22 січня 1971 р. Ця Декларація разом з Декларацією Хараре, прийнятою в 1991 р., вважаються основою неформальної конституції Співдружності

³⁵ Грубінко А.В., Буглай Н.М. Кінець епохи колоніалізму як чинник європейської політики Великобританії (1940–1950-ті рр.). *Український історичний журнал*. 2020. № 5. С. 108.

³⁶ Porter B. *The Lion's Share: A History of British Imperialism 1850–2011*. Pearson, 2012. P. 246.

³⁷ Христюк С.Б. Трансформація Британської імперії в Співдружність націй (1931–1947 рр.): монографія. Київ: Компринт, 2017. С. 124.

³⁸ Darwin J. *The Empire Project: The Rise and fall of the British World-System, 1830–1970*. Cambridge, 2009. P. 429.

націй. Вони зобов'язують дотримуватися загальноновизнаних прав і свобод людини. У Декларації 1971 р. вказувалося, що Співдружність – це «добровільна асоціація незалежних суверенних держав, відповідальних кожне за свою власну політику, що консультуються і співробітничать у спільних інтересах своїх народів, зміцнення міжнародного взаєморозуміння і загального миру»³⁹.

Найвищим органом Співдружності націй є Зустріч глав урядів, яка збирається один раз на два роки. Секретарі кабінетів, міністри закордонних справ, фінансів, охорони здоров'я, праці й соціального забезпечення збираються щороку, міністри юстиції та освіти – один раз на три роки. Усі переговори здійснюються без дотримання обов'язкового протоколу, у формі неформальних зустрічей. Пріоритетом у таких зустрічах є дотримання компромісу. Рішення вважаються прийнятими і обов'язковими до виконання, якщо вони зафіксовані в підсумковому комюніке чи декларації. Їх обов'язковість буде вважатися гарантованою давньою практикою так званих «джентльменських угод». За цим алгоритмом не вимагається створення спеціальних механізмів контролю.

Висновки. Досвід трансформації колишньої потужної Британської колоніальної імперії у демократичну спільноту – Співдружність націй, є досить цікавим і корисним. Переселенські, або так звані «білі колонії», пройшли тривалий шлях розвитку від коронних володінь через автономію до незалежних держав, утворивши в кінці-кінців, спільно з колишніми «кольоровими» колоніями і самою Великою Британією, Співдружність націй. Юридичне закріплення просування домініонів до незалежності визначили характер відносин всередині колишньої Британської імперії та накреслили шляхи її трансформації, а також формалізували нетипові форми державно-територіального устрою Співдружності націй. Сконструйований нормативно-правовими актами ХХ ст. баланс інтересів Великої Британії та її домініонів сприяв створенню нового міждержавного об'єднання – Британської Співдружності націй, а пізніше – Співдружності націй.

У сучасному вигляді Співдружність – це об'єднання колишніх домініонів. Король Великої Британії є главою Співдружності. Усі країни-члени Співдружності прийняли різні формулювання титулу, але при цьому всі вони включили у конституційну основу своїх країн поняття про британську корону як главу Співдружності. Перебування короля на посту глави Співдружності носить чисто символічне значення, оскільки він не має ніяких владних функцій. У низці держав-членів Співдружності король виступатиме не як монарх Об'єданого Королівства Великої Британії, а як суверен кожного окремого Королівства, що тягне певні правові наслідки у її стосунках з урядами відповідних країн Співдружності. Так, під час здійснення своїх повноважень у країнах Співдружності, королем яких він являється, він повинен дотримуватися порад уряду цієї країни, а не уряду Великої Британії. Хоча хто знає, які зміни будуть мати місце і у питанні становища

³⁹ Porter B. The Lion's Share: A History of British Imperialism 1850–2011. Pearson, 2012. P. 284.

Співдружності націй, і статусу у ній нового короля, що тільки-но зійшов на британський трон.

Принаймні, станом на зараз, унікальність державно-територіального устрою Співдружності криється в тому, що цим створено умови для плідного співробітництва держав, які перебувають на різному рівні соціально-економічного, промислового розвитку, різняться традиціями, мовою, культурою, рівнем життя, мають свої позиції у міжнародному співробітництві.

Виважений і обґрунтований підхід до особливостей державно-територіального устрою у поєднанні зі стійкими традиціями демократії в метрополії сприяли в забезпеченні асиметричності британського імперського політичного організму. Ще наприкінці XIX ст. на перших колоніальних та імперських конференціях було відкинута концепція формування загальноімперських управлінських структур – загального парламенту, загального уряду, спільної армії тощо. Саме відсутність уніфікації та асиметричність сформували основу еволюційних процесів, які сприяли поетапному формуванню моделі «Британського консенсусу» або «м'якої асоціації». Британія намагалася у своїй колоніальній політиці все ж прищепити поняття свободи людини, парламентаризму, зберегти англійську судову систему.

REFERENCES

- Bohdanovskaia Y.Yu. Pravovye sistemy Kanady, Avstralii i Novoi Zelandii: osobennosti razvitiia. *Pravo y politika*. 2002. № 8. S. 20–32. [in Russian].
- Burian M.S. Kryzys kolonialnoi polityky Velykobrytany v Ehypte y Sudane v pervoi treti XX v. [The Crisis of the British Colonial Policy in Egypt and Sudan in the First Third of the 20th Century]: Avtoref. dys... d. i. n.: 07.00.03. M., 1996. 40 s. [in Russian].
- Hrubinko, A.V., Buhlai, N.M. Kinets epokhy kolonializmu yak chynnyk yevropeiskoi polityky Velykobrytanii (1940–1950-ti rr.) [The end of the era of colonialism as a factor in the European policy of Great Britain (1940–1950s)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2020. № 5. S. 103–119. [in Ukrainian].
- Konstytutsyy burzhuznykh stran [Constitutions of bourgeois countries]: v 4 t. T. IV. Brytanskaia ymperyia, dominiony, India, Filippyny. M.: Sotsekhyz, 1935–1936. 371 s. [In Russian].
- Kornieieva O.V. Transformatsiia Brytanskoi imperii, 1921–1931 rr. [The Transformation of the British Empire, 1921–1931]: Avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.02. Donetsk, 2004. 20 s. [in Ukrainian].
- Osmolovska O.A. Vzaiemovidnosyny Velykoi Brytanii z krainamy Spivdruzhnosti natsii (seredyna 1940 – druha polovyna 1980–kh rokiv) [Great Britain's relations with the countries of the Commonwealth of Nations (mid-1940s - second half of the 1980s)]: Dys... kand. istorychnykh nauk: 07.00.02. Kyiv, 2005. 198 s. [in Ukrainian].
- Sakhnovskiy O.Ie. Irlandskiy avtonomizm u roky Pershoi svitovoi viiny: pozytsiia Partii homrulia ta polityka brytanskykh uriadiv [Irish Autonomy during the First World War: The Home Rule Party's Position and British Government Policy]: Avtoref. dys... kand. ist. nauk. Chernivtsi, 2006. 20 s. [in Ukrainian].
- Stalovierova H.V. Evoliutsiia brytanskoho kolonializmu (1914–1921 rr.) [The evolution of British colonialism (1914–1921)]: avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.02. Chernihiv, 2008. 20 s. [in Ukrainian].

- Stetsenko M.P. Osobennosty razvytyia Brytanskoi kolonyalnoi ympery, Vestmynsterskyi statut 1931 h. [Features of the development of the British colonial empire, the Statute of Westminster 1931]. K., 1969. 258 s. [in Ukrainian].
- Shyriaiev M.V. Anhlo-rosiiske protystoiannia u Serednii Azii ta Afhanistani v 1907–1922 rr. [Anglo-Russian confrontation in Central Asia and Afghanistan in 1907–1922]: Avtoref. dys... k.i.n.: 07.00.02. Luhansk, 2006. 20 s. [in Russian].
- Ferguson N. Imperiia: Yak Brytaniia vplynula na suchasnyi svit [Empire: How Britain Influenced the Modern World] / Per. K. Dysa. K., 2020. 424 s. [in Ukrainian].
- Khrystiuk S.B. Transformatsiia Brytanskoi imperii v Spivdruzhnist natsii (1931–1947 rr.) [Transformation of the British Empire into the Commonwealth of Nations (1931–1947)]: monohrafiia. Kyiv: Komprynt, 2017. 204 s. [in Ukrainian].
- Darwin J. The Empire Project: The Rise and fall of the British World-System, 1830–1970. Cambridge, 2009. 800 p. [in English].
- Evatt H. The Royal Prerogative. Sydney: Law Book Co., 1987. 425 p. [in English].
- Heinlein F. British government policy and decolonization, 1945–1963: Scrutinizing the official mind. London, 2002. 350 p. [in English].
- George S. Britain and European Integration since 1945. Oxford; Cambridge, 1995. 118 p. [in English].
- Imperial Conference 1926. Summary of proceedings. Dublin, 1926. 62 p. [in English].
- Judd D. Balfour and the British Empire. A Study in Imperial Evolution, 1874–1932. London-New-York, 1968. 260 p. [in English].
- Knapland P. The British Empire, 1815–1939. London, 1940. 187 p. [in English].
- McIntyre P. The Strange Death of Dominion Status. *Journal of Imperial and Commonwealth History*. 1999. № 27 (2), 193–212. [in English].
- Meaney N. A istory of Australian defence and foreign policy 1901–1923. Sydney: Sydney University Press, 2009. Vol. 2. 450 p. [in English].
- Porter B. The Lion's Share: A History of British Imperialism 1850–2011. Pearson, 2012. 387 p. [in English].
- Sanders D., Houghton D. Losing an Empire, Finding a Role: British Foreign Policy Since 1945. 2-nd ed. Basingstoke, 2017. 384 p. [in English].
- Statute of Westminster. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/22-23/4/contents> [in English].